2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Олена Миколаївна Ємець,

учитель української мови та літератури,
спеціаліст I-ї категорії,
старший учитель
Лисівської загальноосвітньої школи I–III ступенів,
Покровської районної ради Донецької обл.
с. Лисівка, Донецька обл., Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2431-5026>

УДК 37.013.3

DOI [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3\(78\)-34-37](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3(78)-34-37)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В ПОЗАКЛАСНІЙ І ПОЗАШКІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація.

У статті авторка розглядає проблему формування національно-етнічної культури учнів на уроках української мови та літератури. Спостерігається становлення національної ідентичності, як складника концепції особистості, відбувається в дитинстві спочатку під впливом родини, друзів, знайомих, однолітків. Вивчення рідної мови – це дієвий засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді, ідентифікаційним кодом нації. Значну увагу на заняттях української мови необхідно приділяти навчальній діяльності зі словом, що сприяє поповненню словникового запасу учнів. Українська школа справді є національною тоді, коли ґрунтується на українській етнопедагогіці, українській національній системі впливу на формування особистості.

Ключові слова: ідентичність; національна культура; патріотичне виховання.

Формування в учнів національно-культурної ідентичності є актуальною проблемою державного значення. «Національна ідентичність – почуття нації єдиним цілим, в поєднанні відмітних традицій, культури, мови і політики. Національна ідентичність людини є її ідентичність і почуття приналежності до однієї держави чи нації, незалежно від свого юридичного статусу громадянства. Зміни традиційних орієнтирів зазвичай призводять до розколу нації та громадянської війни» [1]. Саме це ми зараз і спостерігаємо. Становлення національної ідентичності, як складника концепції особистості, відбувається в дитинстві спочатку під впливом родини, друзів, знайомих, однолітків. Пізніше в цей процес включається заклад дошкільної освіти (ЗДО), заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО), позашкільні установи тощо.

Українська школа є справді національною тоді, коли ґрунтується на українській етнопедагогіці, українській національній системі впливу на формування особистості, а за орієнтир має народні чесноти, норми християнської моралі, гармонію родинно-громадсько-шкільного виховання – цієї думки дотримувалися видатні вчителі, а саме: К. Ушинський, І. Огієнко, В. Сухомлин-

ський та ін. [3]. Такі погляди науковців на освіту та виховання дітей, на нашу думку, знайшли своє віддзеркалення в чинній програмі з української мови, яка відображає стрижневі ідеї Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, ідеї концепції «Нова українська школа» та «Стратегія національно – патріотичного виховання на 2020–2025 рр.». «Випускник основної школи – це патріот України, який знає її історію; носій української культури, поважає культуру інших народів...» [2]. Саме йому будувати успішну європейську державу – Україну.

Утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування та розвитку особистості й основою національно-патріотичного виховання [4].

Рідна мова – важливий засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді, ідентифікаційним кодом нації. Головна «мета навчання української мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [2]. Відповідно до поставленої мети, з-поміж головних завдань навчання української мови в школі потрібно виділити такі:

– виховання стійкої мотивації та свідомого прагнення до вивчення української мови;

– формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто долучення через мову до культурних надбань не лише українського народу, а й людства [2].

Під час навчання у школі дитина долає певні кризові етапи, кожний з яких має специфіку та проблеми, які потребують особливої уваги вчителів, батьків і психологів. Для учнів важливі ненав'язливий контроль, підтримка та допомога, оскільки вони не завжди можуть зорієнтуватися у вимогах шкільного життя. Потрібно зазначити, що інтегровані навчальні заняття з використанням елементів, під час вивчення рідної мови, сприяють формуванню ключових компетентностей учнів.

По-перше, необхідно зруйнувати стереотип меншовартості української мови, що довгий час насаджувався у свідомості українців попередніх поколінь з різних ідеологічних причин. Щоб учні сприймали рідну українську мову як сучасну, європейську, багату, культурну, розвинену, потрібно широко й системно демонструвати повнокровність і спроможність нашої мови в усіх сферах життя. *По-друге*, важливо навчати любові до рідної мови не лозунгами, а вишуканими зразками української мови (багатою та гнучкою в передаванні найтонших відчуттів людини), тобто, насамперед, спілкуватися нею.

Добираючи матеріал до занять з розвитку мовлення, учитель має зважати на вікові особливості сприйняття учнями певної термінології, а також на індивідуальні особливості учнів. Запропоновані дітям тексти мають допомогти виробити в учнів систему знань про народ, особливості його побуту та трудової діяльності, національний характер, світогляд, історико-культурний досвід, родовід, спосіб життя та виховання.

На заняттях української мови ми приділяємо значну увагу навчальній діяльності зі словом, що сприяє поповненню словникового запасу учнів. Це системне вивчення слів-символів: *хліб-сіль, соняшник, рушник, вишиванка, лелека, сокіл, барвінок, калина, чорнобривці* тощо, в яких закарбовано культурний досвід минулих поколінь. Позитивно позначається на розвиток образного мислення, розуміння ментальності свого народу, використання в учнівському словнику фразеологізмів, що створено попередніми поколіннями: «То не козак, який не думає бути отаманом»; «Або пан, або пропав»; «Береженого Бог береже, а козака – шабля» тощо. Тому майже на кожному занятті потрібно збагачувати учнівський словниковий запас щонайменше однією ідіомою.

Одним із найпоширеніших видів навчальної діяльності з української мови і літератури є пояснення змісту прислів'їв. Це перший крок у

навчанні до створення вільного есе, що є новим видом діяльності для учнів 5-го класу та необхідним з метою набуття вмінь складати власне висловлювання, що є обов'язковим на ЗНО.

Наприклад, можна розпочати зі знайомого для учнів завдання: *Пригадай прислів'я про хліб, або коровай*: «Паляниця – хлібова сестриця», «Хліб – батько, вода – мати», «Хліб та вода – то козацька їда», «Хліб – усьому голова». Потім можна ускладнити завдання, запропонувавши учням дати письмову відповідь на такі запитання:

1. Чому, на вашу думку, народ так шанує цю продукцію харчування?

2. Як називають людей, які вирощують хліб і виготовляють його?

3. Як потрібно поводитися з хлібом?

4. Придумайте гасло на захист хліба.

Після цього залишилося відредагувати речення й створити вільне есе.

У початковій школі діти навчаються переказувати текст, але з кожним наступним роком завдання стають складнішими. Під час планування навчального переказу необхідно використовувати метод текстоцентризму. Це не просто переказати, а й виконати додаткові завдання.

Приклад. *Прийшов осінній Лука – з'явилися хліб і мука. Осінній Лука припадає на 31 жовтня, але є ще й весняний – 5 травня. Їх відмінність відображає відоме прислів'я: «До весняного Лука ані хліба, ані муки, а прийшов осінній Лука – з'явилися хліб і мука».*

Віддавна вважалося, що наступає не тоді, коли хліб скошений пов'язано в копи, а лише тоді, коли його перевезення до обійсть та обмолоту. Про це слушно нагадує приказка: «Не той хліб, що у полі, а той, що у стодолі». Справді: господар міг бути остаточно вдоволений своєю працею лише тоді, коли засіки сповна наповнено збіжжям. «Не хвались, – казали, – нажавши, а хвались намолотивши» (за В. Скуратівським) [5].

1. Спочатку необхідно провести словникову роботу, пояснити незнайомі слова (*копи, обійстя, стодол, засіка*).

2. Пояснити, що травневий Лука – це початок посівних робіт у сільському господарстві, а жовтневий – збір урожаю, тобто косовиця, що закінчується обжинками.

3. Робота з текстом.

– Прочитайте текст. Визначте тему, головну думку та тип мовлення. Придумайте свою назву.

– Поясніть, як ви розумієте словосполучення «*вінець хліборобського року*».

– Про які риси характеру людини свідчить прислів'я «*Не хвались нажавши, а хвались намолотивши*».

– Доберіть синоніми до слів: *прийшов, скошено, збіжжям*.

– Поясніть застосування апострофа у словах: *з'явились, прислів'я, пов'язано*.

– Розберіть за будовою слова: *осінній, вінець, хліборобського*.

– Поставте наголоси у словах *весняний, приказка, остаточно*. Змініть слова так, щоб наголос падав на інший склад.

– Запишіть форми слів: *хліб, рік, травень*.

– Знайдіть речення з прямою мовою. Поясніть розділові знаки.

Метод текстоцентризму можна використовувати як для самостійної, так і для роботи в групах, розподіляючи завдання, наприклад: I група – лінгвісти; II група – літературознавці; III група – історики-етнографи.

Заняття стає інтегрованим («мова – література – історія»). Навколо однієї теми об'єдналися споріднені блоки знань з різних предметів. Це дає можливість пізнавати явище з різних боків, досягнути цілісності знань. Як відомо, учні краще засвоюють матеріал через активні форми навчальної діяльності, тому на занятті застосовуємо елементи гри. Так на занятті з розвитку мовлення з теми «*Усний твір-опис "Символ українського народу" за картиною*» учні отримують наступні завдання:

– прослухати легенду «Про виникнення калини» [6];

– розглянути полотно відомої української художниці Катерини Білокур «Квіти та калина»;

– звернути увагу на назву твору-опису. Що об'єднує картину й легенду?

Порівнюючи різні види мистецтва діти збирають слова до чотирьох кошиків: **предмет** (калина, ягідка...), **колір** – **ознака** (червона, біла, кисленька...), **розмір** (пишна, маленька...), **дія** (зачаровує, лікує...). Таким чином, учні отримали робочий матеріал для написання твору-опису, ознайомилися з творчістю всесвітньовідомої майстрині пензля – Катериною Білокур, дізналися про лікарські особливості калини, а також відчули гордість за свою націю.

Не менш важливе місце у формуванні національно-етнічної культури учнів посідає позакласна та позашкільна діяльність. Керуючись Положеннями «Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки», де визначено, що його метою «є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання на основі: а) формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду; б) збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу» [4]. На базі школи працює гурток від районної станції юних натуралістів «**Пізнаємо рідний край**» для учнів 8–9 класів, які бажають добре знати історію та культуру рід-

ного краю. Отримані знання сприятимуть формуванню ключових компетентностей особистості.

Так, вивчаючи розділ «Батьківщина, рідний край» важливо опрацювали теми:

– *Кордони держави. Донецька область та Покровський район – частина України*.

– *Історія заселення рідного села, походження його назви*.

– *Моя земля – земля моїх батьків. Сільськогосподарські підприємства Лисівської сільради Покровського району Донецької області*.

– *Історичні постаті Другої світової війни. Родина братів Бойків*.

Учні з захопленням вивчали сторінки історії рідної місцевості, подорожували вулицями села, площами районного міста, відвідали історико-краєзнавчий музей міста Покровська. У залі, присвяченому подіям Другої Світової війни гуртківці побачили експозицію про земляків, братів Бойків, які за власні кошти збудували танк «Т-34» і на ньому воювали з фашистськими загарбниками.

У результаті учні вирішили створити стіннівку «**Гордість України**», присвячену землякам, які прославили Батьківщину, а це – С. Прокоф'єв, О. Леонтович, М. Петренко, В. Сосюра, А. Солов'яненко, Л. Биков, В. Стус, а також наші сучасники Е. Андіївська, С. Бубка, Л. Подкопаса, В. Пісарев, Р. Ахметов.

Отримані знання, вміння та навички гуртківцям знадобилися під час участі в II-му (районному) етапі еколого-патріотичної гри «**Паросток**», де здобули II-е місце та в III-му (обласному) національно-патріотичному квесті «**Знай і люби свій край**» за його підсумками також вибороли II-е місце.

У процесі ознайомлення з історією ремесел та обрядів, учні вчилися розмальовувати посуд, самостійно створювати обереги. «Краще один раз спробувати, ніж сто разів побачити», – каже народне прислів'я.

У нашій школі вже стало традицією до свята Покрови проводити «**Козацькі розваги**», що передбачають організацію і проведення не лише фізичних вправ, а й дають змогу відчути нескорений дух предків. Тематичні вечори: День пам'яті Героїв Крут, Революція Гідності, привітання учасників АТО – формують відповідальність перед майбутнім Батьківщини. Виховні години, заняття пам'яті, тематичні вечори, тижні української мови і літератури, диспути, КВК, квести – це позакласні заходи, які систематично проводяться у школі, сприяють формуванню національної свідомості та вихованню патріотичних почуттів учнів.

Таким чином, народознавчий підхід під час вивчення рідної мови, плануванні позашкільних і позакласних заходів формує загальнолюдські норми моралі, допомагає впроваджувати в освітній процес цінні здобутки народної мудрості,

активно залучати учнів до засвоєння спадщини свого народу, що буде сприяти їхньому повноцінному розвитку як національно ідентичної особистості.

Використані літературні джерела

1. Національна ідентичність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Українська мова 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Програма затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07 черв. 2017 р. № 804. Пояснювальна записка.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
4. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр. від 18 травня 2019 р. № 286/2019.
5. Місяцелік. (Народний календар). Практикум з української мови для самоосвітньої діяльності учнів 5 класу.
6. Легенда про калину. URL: <https://kazkar.info/kalina>.

References

1. *Natsionalna identychnist [National identity]*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. *Ukrainska mova 5–9 klasy. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Prohrama zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 07.06.2017 № 804. Poiasnivualna zapyska [Ukrainian language 5-9 grades. The program for secondary schools. The program is approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07.06.2017 No. 804. Explanatory note]*.
3. Stelmakhovich, M.H. (1997). *Ukrainska narodna pedahohika [Ukrainian folk pedagogy]*. Kyiv, 232 p.
4. *Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia na 2020–2025 rr. vid 18 travnia 2019 r. № 286/2019 [Strategy of national-patriotic education for 2020–2025 dated May 18, 2019 No. 286/2019]*.
5. *Misiatselik. (Narodnyi kalendar). Praktykum z ukrainskoi movy dlia samoosvitnoi diialnosti uchniv 5 klasu [Moonlight. (People's calendar). Workshop on the Ukrainian language for self-educational activities of 5th grade students]*.
6. *Lehenda pro kalynu [The legend of the viburnum]*. Retrieved from: <https://kazkar.info/kalina>.

Yemets Olena. Formation of National-ethnic Culture of Students in the Ukrainian Language and Literature Classes in Extracurricular Activities.

Summary.

In the article the author considers the problem of formation of national-ethnic culture of students at the lessons of Ukrainian language and literature. The formation of national identity is observed, as a component of the concept of personality, occurs in childhood initially

under the influence of family, friends, acquaintances, peers. Mother tongue learning is an effective means of patriotic education. It has been and is an important area of influence on the national consciousness of youth, the nation's identification code. Considerable attention should be paid to learning activities with the word in the Ukrainian language, which helps to increase the vocabulary of students. The Ukrainian school is truly national when it is based on Ukrainian ethno-pedagogy, the Ukrainian national system of influence on personality formation.

The author notes that the formation of students' national and cultural identity, today is a problem of national importance. The ethnographic approach to the study of the native language, planning extracurricular activities forms universal norms of morality, helps to implement in the educational process valuable achievements of folk wisdom, actively involves students in learning the heritage of people.

The author tries to draw the reader's attention to the fact that in the methodological arsenal of the teacher there are many technologies that contribute to the conscious perception and formation of pupils of national identity not only in educational activities, but in extracurricular and extracurricular educational activities. For example: working with a word that helps to supplement the vocabulary of students; explaining the content of proverbs; simple translation of the read text; activity of circles; acquaintance with the history of crafts and rituals, painting dishes, self-made amulets; theme nights, KVC Memorial Week, quests, and more.

Key words: identity; national culture; patriotic education.

Емец Е.Н. Формирование национально-этнической культуры учащихся на занятиях по украинскому языку и литературе в контексте внеклассной и внешкольной деятельности.

Аннотация.

В статье автор рассматривает проблему формирования национально-этнической культуры учащихся на занятиях украинского языка и литературы. Наблюдается становление национальной идентичности, как составляющей концепции личности, что происходит в детстве под влиянием родителей, друзей, знакомых, родственников. Изучение украинского языка является важной сферой влияния на патристическое воспитание молодежи, а также идентификационным кодом нации. Большое внимание на занятиях украинского языка необходимо уделять учебной деятельности словарным запасом. Украинская школа будет национальной, если отвечать украинской этнопедагогике, национальной системе влияния на формирование личности.

Ключевые слова: идентичность; национальная культура; патристическое воспитание.